

Scientometric Analysis of Dark Tourism: Identifying Knowledge Patterns, Research Gaps

Hafez Mahdnejad

Associate Professor Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Humanities, Sayyed Jamaledin Asadabadi University, Asadabad, Iran.

Mohammad Alizadeh*

Assistant Professor Department of Iranian Studies, Faculty of Iranian Studies, Vali-e-Asr University of Rafsanjan, Rafsanjan, Iran.

Abstract

Dark tourism, focuses on visits to destinations associated with death, disaster, and suffering. The primary objective of this study is to identify knowledge patterns, research gaps, and emerging topics in the field of dark tourism. This study employed a quantitative approach using scientometric analysis and keyword co-occurrence mapping. The dataset comprised 1,293 sources (books, articles, and book chapters) from Scopus (1988–2025), analyzed using VOSviewer software. Findings revealed that "dark tourism," "cultural heritage," and "death" exhibited the highest frequency and link strength. Temporal keyword overlap revealed evolving trends, with concepts such as sustainability, collective memory, and well-being gaining prominence after 2020. Existing research predominantly focuses on specific events while neglecting cross-destination comparisons. Major gaps include a shortage of qualitative studies, insufficient attention to ethical and environmental dimensions, and the limited role of digital technology. Emerging themes encompass dark tourism in the digital age, climate change impacts, mental health, human rights, and urbanization. This research, despite its reliance on international sources, can serve as a "guiding light" for Iranian researchers, enabling them to design their own localized research studies by drawing on global research gaps and emerging topics, with the aim of advancing dark tourism scholarship in Iran.

Keywords: Dark Tourism; Scientometrics; Research Gaps; Emerging Topics.

* Corresponding Author: m.alizadeh@vru.ac.ir

How to Cite: xxxxxxxx

Extended Abstract

1. Introduction

Dark tourism, an emerging phenomenon within global tourism, involves visits to sites associated with death, disaster, suffering, and historical tragedies. Since gaining scholarly attention in the 1990s, it has evolved into a multidimensional field encompassing economic, social, cultural, psychological, and environmental dimensions. Destinations range from Nazi concentration camps and historical prisons to natural disaster zones and sites of terrorist attacks like the World Trade Center. Despite expanding literature, critical gaps persist: overemphasis on singular events, scarcity of cross-destination comparative studies, insufficient ethical and environmental consideration, and limited exploration of digital technologies' transformative role. This study employs scientometric analysis to systematically map knowledge structures, identify research gaps, and highlight emerging themes in dark tourism literature. Its significance lies in offering an analytical framework to understand conceptual evolution and inform sustainable, ethical management of sensitive heritage sites.

Research Question(s)

What research gaps exist in the current body of literature on dark tourism, and how can emerging topics be leveraged to advance future research in this field?

2. Literature Review

Dark tourism: Terminologically, dark tourism has been framed as "thanatourism," "death tourism," "tragic tourism," and "morbid tourism." Rojek (1993) introduced "dark spots," while Foley and Lennon (1996) coined "dark tourism" in analyzing media coverage of JFK's assassination. Stone (2013) conceptualized it as the commodification of death for tourist consumption, classifying sites along a spectrum from educational memorials to entertainment-focused attractions. Contemporary scholarship recognizes motivations beyond morbid curiosity—education, mourning, historical remembrance, identity reinforcement, and emotional engagement. Recent studies have examined psychological (Iliev, 2020), geographical (Sharma & Martini, 2024), and ethical dimensions, yet an integrated interdisciplinary framework remains absent. Ethical debates center on whether visiting

death sites is disrespectful, how to balance commemoration with commercialization, and how to reconcile tourism revenue with local communities' rights. Research remains fragmented across geography, sociology, psychology, and tourism management without cohesive theoretical integration.

3. Methodology

Methodologically, this research adopts a quantitative scientometric design. The dataset comprises 1,293 English-language sources—articles, books, and book chapters—retrieved from Scopus (1988–2025). Search strings combined "dark tourism" OR "thanatourism" with related terms like "cultural heritage," "disaster tourism," and "collective memory" using Boolean operators. Filters ensured source type validity and linguistic consistency. VOSviewer 1.6.18 generated keyword co-occurrence networks with a minimum threshold of five co-occurrences to capture meaningful associations. Analytical procedures included keyword density assessment, thematic clustering via the VOS algorithm, temporal overlap analysis to trace conceptual evolution, and identification of research gaps through low-density clusters and weakly connected high-frequency terms. Validity was reinforced through Web of Science cross-referencing and manual review of 10% of sources.

4. Research Findings

Results revealed "dark tourism" (534 occurrences), "cultural heritage" (312), and "death" (287) as the most frequent and strongly connected keywords. Eight thematic clusters emerged, with highest density in four core areas: (1) historical and disaster tourism centered on collective memory, genocide, and memorials; (2) psychological and social dimensions emphasizing emotional motivations, fear, and curiosity; (3) environmental interactions at disaster-affected sites; and (4) digital technology's role in virtual experiences and social media engagement. Temporal analysis showed conceptual shifts post-2020, with rising prominence of sustainability, collective memory, and well-being—indicating a pivot toward humanistic and ethical concerns. Five critical gaps were identified: lack of comparative destination studies; insufficient ethical consideration of community rights; methodological dominance of quantitative over qualitative approaches; neglect of environmental impacts in vulnerable locations; and underexplored potential of digital technologies and the metaverse. Emerging themes

include dark tourism in the digital age, climate change effects on disaster sites, visitor mental health implications, human rights in memorial reconstruction, and urbanization pressures on urban dark tourism locations.

5. Discussion and Conclusion

Findings indicate that dark tourism is no longer perceived merely as a recreational or educational phenomenon but rather as a multidimensional construct characterized by ethical, cultural, and environmental complexities. The excessive focus of existing research on specific events (such as the Holocaust or the Sichuan earthquake) has hindered the development of comprehensive theoretical frameworks, leaving the research literature fragmented and event-centered. Furthermore, the neglect of ethical dimensions—as also noted by Sharma and Martini (2024)—has impeded the development of sustainable management frameworks for this form of tourism. The emergence of concepts such as "well-being" and "mental health" after 2020 signals an evolution in understanding dark tourism's impacts on visitors; these developments align with the expansion of digital technologies and heightened environmental awareness, underscoring the need for interdisciplinary approaches more than ever. Additionally, the declining emphasis on "war tourism" in recent years and its replacement by sustainability concepts reflect shifts in research priorities that may mirror changing global perspectives on tragedy management.

As a complex and multidimensional phenomenon, dark tourism requires more comprehensive approaches for its understanding and management. By mapping the scientometric landscape of knowledge structures in this field, this research has identified key research gaps and proposed emerging themes for future investigations. Findings emphasize that dark tourism development must occur within an ethical and sustainable framework that respects historical memory and local communities while attending to environmental dimensions and visitor well-being. Key recommendations include: (1) conducting comparative studies across different destinations to extract generalizable patterns; (2) integrating qualitative and quantitative methods for deeper understanding of tourists' and host communities' experiences; (3) developing international ethical frameworks for managing dark destinations; (4) exploring applications of digital technologies as

solutions to reduce negative impacts of physical tourism and expand educational access; (5) addressing climate change effects on disaster-related destinations. By offering a systematic, evidence-based perspective, this research provides novel foundations for knowledge development and evidence-based policymaking in this domain, potentially serving as a roadmap for researchers and policymakers in the responsible management of sensitive historical and disaster-related destinations.

آماده انتشار

تحلیل علم‌سنجی گردشگری سیاه: شناسایی الگوهای دانش، خلأهای پژوهشی و مسیرهای نوظهور

دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سیدجمال
الدین اسدآبادی، اسدآباد، ایران.

حافظ مهد نژاد

استادیار گروه ایران‌شناسی، دانشکده ایران‌شناسی، دانشگاه ولی‌عصر رفسنجان،
رفسنجان، ایران.

محمد علیزاده

چکیده

گردشگری سیاه به بازدید از مقاصد مرتبط با مرگ، فاجعه و رنج می‌پردازد. هدف اصلی این پژوهش، شناسایی الگوهای دانش، شکاف‌های پژوهشی و موضوعات نوظهور در حوزه گردشگری سیاه است. این مطالعه با رویکرد کمی و با استفاده از روش علم‌سنجی و تحلیل هم‌رخدادی واژگان انجام شده است. داده‌ها شامل ۱۲۹۳ منبع (کتاب، مقاله و فصل کتاب) از پایگاه اسکوپوس در بازه ۱۹۸۸ تا ۲۰۲۵ بوده و با نرم‌افزار VOSviewer مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد واژگان «گردشگری سیاه»، «میراث فرهنگی» و «مرگ» بیشترین تکرار و قدرت پیوند را دارند. همپوشانی واژگانی تحولات زمانی را آشکار می‌سازد؛ مفاهیمی چون پایداری، حافظه جمعی و رفاه از سال ۲۰۲۰ به بعد برجسته‌تر شده‌اند. پژوهش‌های موجود عمدتاً بر رویدادهای خاص متمرکزند و از مقایسه بین مقاصد غفلت کرده‌اند. شکاف‌های اصلی شامل کمبود تحقیقات کیفی، بی‌توجهی به ابعاد اخلاقی و زیست‌محیطی، و نقش محدود فناوری دیجیتال است. موضوعات نوظهور نیز گردشگری سیاه در عصر دیجیتال، اثرات تغییر اقلیم، سلامت روان، حقوق انسانی و شهرنشینی را در بر می‌گیرند. این پژوهش، با وجود اتکا به منابع بین‌المللی، می‌تواند به عنوان یک «چراغ راه» برای پژوهشگران ایرانی عمل کند تا با الگوبرداری از شکاف‌ها و موضوعات نوظهور جهانی، پژوهش‌های بومی خود را در راستای توسعه دانش گردشگری سیاه در ایران طراحی نمایند.

کلیدواژه‌ها: گردشگری سیاه، علم‌سنجی، شکاف‌های پژوهشی، موضوع‌های نوظهور.

مقدمه

گردشگری سیاه نوعی گردشگری خاص است که به سرعت در حال توسعه است. در گردشگری سیاه، مقاصد به دلیل ارتباطشان با جنایات طبیعی یا مهندسی شده، به چیزی بیش از مکان‌های یادبود تبدیل شده‌اند (Kennell, J., & Powell, 2020; Zerva, 2021; Pereira et al., 2022). این نوع غیرمعمول گردشگری علاوه بر اینکه شامل تجربیات شناختی و عاطفی عمیق‌تری است، اغلب گردشگران را مجبور می‌کند تا با بخش‌های چالش‌برانگیز یا ناراحت‌کننده‌ای از گذشته روبرو شوند (Assylkhanova et al., 2025a). مفهوم تجربیات بازدیدکنندگان از گردشگری سیاه، توضیحات متنوعی پیرامون مضامین تاریخ، آموزش و بزرگداشت و رنج ارائه شده است (Panayidou et al., 2024). این مکان‌ها به دلیل پیشینه تاریخی منحصر به فرد و تأثیر عاطفی خود، بازدیدکنندگانی را با علاقه عمیق به تاریخ و رفتار انسانی جذب می‌کنند (Huang, 2024). این نوع گردشگری شامل مکان‌هایی مانند اردوگاه‌های کار اجباری، مکان‌های فاجعه‌بار، یادبودهای جنگ، صحنه قتل، نبرد، گورستان یا بلایای طبیعی می‌شود. تحقیقات نشان می‌دهد که گردشگری سیاه نه تنها اهمیت آموزشی دارد، بلکه تأمل عمیقی را در مورد طبیعت و تاریخ انسان برمی‌انگیزد (Wang & Luo, 2018; Magano et al., 2022; Panayidou et al., 2024). گردشگری سیاه به عنوان یک پدیده میان‌رشته‌ای، توجه روزافزونی را از سوی محققان جغرافیا، روان‌شناسی، مدیریت و علوم اجتماعی جلب کرده است. از منظر ابعاد مفهومی، این حوزه فراتر از بازدید صرف از مکان‌های مرتبط با مرگ عمل کرده و طیفی از تعاملات پیچیده را در بر می‌گیرد که درک نظام‌مند آن را ضروری می‌سازد (Iliev, 2020). با وجود این، پیچیدگی‌های حوزه گردشگری سیاه، از جمله ابعاد اخلاقی، اثرات زیست‌محیطی و تحولات ناشی از فناوری‌های نوین، نیاز به بررسی دقیق‌تر و نظام‌مندتر این پدیده را افزایش داده است. بر همین مبنا، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش است: چه شکاف‌هایی در پژوهش‌های موجود در حوزه گردشگری سیاه وجود دارد

و چگونه می‌توان از موضوع‌های نوظهور برای توسعه تحقیقات آینده در این حوزه استفاده نمود؟.

با توجه به رشد سریع گردشگری سیاه و تنوع موضوع‌های مرتبط با آن، شناسایی شکاف‌ها و موضوع‌های نوظهور می‌تواند نقش مهمی در توسعه دانش نظری و عملی این حوزه ایفا نماید (Sharma & Martini, 2024; Iliev, 2020). این ضرورت از جنبه‌های مختلفی قابل بررسی و تحلیل است: نخست، بیشتر پژوهش‌ها به بررسی یک مقصد خاص متمرکز شده‌اند و تحقیقات تطبیقی در خصوص مقاصد مختلف، به ندرت انجام شده است (Zheng et al., 2019; Wang & Luo, 2018; Millán et al., 2021; Isaac &)؛ دوم، توجه کمی به ابعاد اخلاقی گردشگری سیاه شده است که می‌تواند بر تصمیم‌گیری‌های مدیریتی و برنامه‌ریزی‌های گردشگری تأثیرگذار باشد (Sharma & Martini, 2024; Stone,)؛ سوم، بیشتر پژوهش‌ها مبتنی بر رویکردهای کمی هستند و کمتر به تجربه‌های عمیق و اثرات عاطفی گردشگران پرداخته‌اند (Iliev, 2020;)؛ چهارم، اثرات گردشگری سیاه بر محیط زیست و اکوسیستم‌های محلی به طور کامل بررسی نشده است (Sharma & Martini, 2024; Light, 2017)؛ و پنجم، نقش فناوری‌های نوین از قبیل واقعیت مجازی و هوش مصنوعی در ایجاد تجربه‌های مجازی از مقاصد سیاه، هنوز به طور کامل شناسایی نشده است (Sharma & Martini, 2024; Wight et al., 2025;)؛ از این رو، پژوهش حاضر با هدف شناسایی الگوها، شکاف‌های پژوهشی و موضوعات نوظهور در حوزه گردشگری سیاه، به تحلیل علم‌سنجی داده‌ها پرداخته و در نهایت به پیشنهاداتی برای تحقیقات آینده می‌پردازد. ساختار کلی مقاله متشکل از معرفی مسئله، بررسی ادبیات موجود، روش‌شناسی تحقیق، تحلیل یافته‌ها و بحث درباره شکاف‌ها و موضوعات نوظهور است.

پیشینه پژوهش

حجم قابل توجهی از ادبیات پیرامون هدف بررسی گردشگری سیاه به عنوان پایه و اساس گردشگری وجود دارد. گردشگری سیاه نامی دانشگاهی است که به مکان‌هایی داده می‌شود که یادآور فجایع و جنایات هستند. مفهوم گردشگری سیاه از دهه ۱۹۹۰ تاکنون دستخوش تحولات مفهومی زیادی شده است و در مورد نامگذاری آن نیز اجماع وجود ندارد (Khaydarova & Isheryakova, 2022). گردشگری مرگ و رنج نام‌های مختلفی داشته است، مانند گردشگری بیمارگونه، گردشگری مرگ‌محور، گردشگری منفی، گردشگری تراژیک، گردشگری اندوه، میراث دشوار، گردشگری قساوت یا گردشگری سیاه که امروزه پرکاربردترین اصطلاح است (Millán et al., 2021). گردشگری سیاه اولین بار به عنوان «نقاط سیاه» ظاهر شد، مفهومی که توسط Rojek (1993) در فصلی با عنوان «جاذبه‌های مرگبار» معرفی شد. «نقاط سیاه» به عنوان توسعه گردشگری در مکان‌های خاصی که افراد مشهور یا تعداد قابل توجهی از افراد به طور ناگهانی و/یا خشونت‌آمیز در گذشته‌اند، تعریف می‌شوند. اصطلاح «گردشگری سیاه»، نخستین بار توسط Foley & Lennon (1996) در سرمقاله‌ای برای مجله بین‌المللی مطالعات میراث، مطالعه‌ای در مورد دیدگاهی جدید در مورد گردشگری سیاه، استفاده شد. آن‌ها اصطلاح «گردشگری سیاه» را برای نخستین بار در تحلیل خود از تمرکز رسانه‌ها بر ترور جان اف کندی^۱، رئیس جمهور سابق ایالات متحده، ابداع کردند. Seaton (1996) یکی دیگر از محققان، برای اولین بار ایده «گردشگری سیاه» را به عنوان شکلی از مرگ‌زایی، مطرح کرد که ممکن است از راه سفر به یک مقصد تجربه شود. «مرگ‌زایی»، به سفر به منطقه‌ای اشاره دارد که کاملاً یا تا حدی با انگیزه میل به مواجهه واقعی یا نمادین، به ویژه یک مرگ وحشتناک و خشونت‌آمیز، انجام می‌شود. این نوع سفر می‌تواند یا با کنجکاوی بیمارگونه یا با شیفتگی بیمارگونه، انگیزه داشته باشد (Pereira et al., 2022). بعدها، ایده «گردشگری غم‌انگیز»^۲ که به عنوان گردشگری بیمارگونه^۳ شناخته شد، توسط Blom (2000) ارائه شد. گردشگری بیمارگونه

1. John F. Kennedy

2. Gloomy Tourism

3. Morbid Tourism

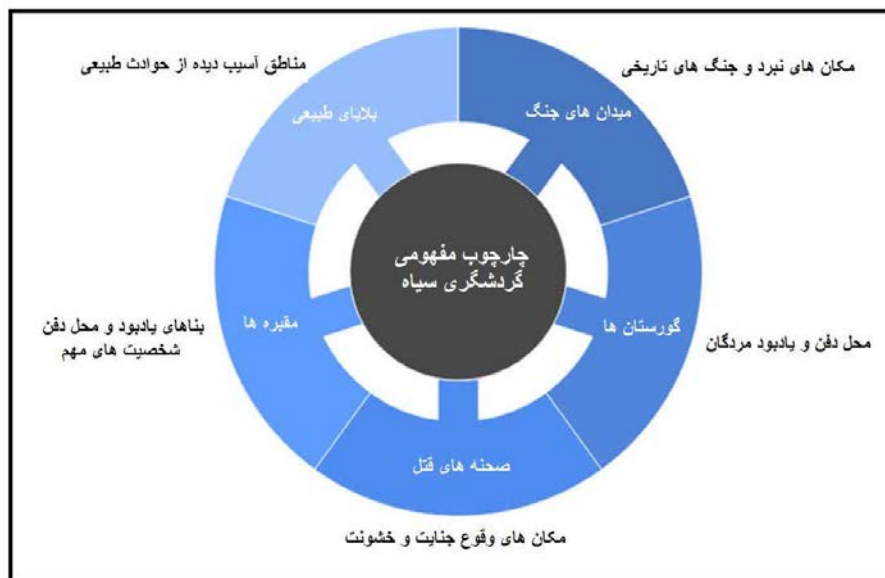
به عنوان گردشگری تعریف می‌شود که بر مرگ ناگهانی متمرکز است و به سرعت افراد زیادی را به خود جذب می‌کند. در همین مسیر، Stone & Sharpley (2008) ایده جدیدی به نام گردشگری سیاه را معرفی کردند. این نوع گردشگری زمانی اتفاق می‌افتد که علاقه به موضوع مرگ، از راه ارائه تجربه‌هایی که به طور هدفمند برای برآورده نمودن این علاقه طراحی شده‌اند، رفع می‌شود. افزون بر این، Stone (2013) در مقاله خود با عنوان «پژوهش گردشگری سیاه: یک بررسی انتقادی»، اظهار داشت که «عمل سفر به مکان‌های مرگ، فاجعه یا به ظاهر ترسناک؛ یا آنچه که معمولاً به عنوان گردشگری سیاه از آن یاد می‌شود. کالایی سازی مرگ برای مصرف گردشگری محبوب، چه در یادبودها و موزه‌ها، جاذبه‌های گردشگری، رویدادهای ویژه، نمایشگاه‌ها یا تورهای خاص، به کانون توجه ارائه دهندگان اصلی گردشگری تبدیل شده است. گردشگری سیاه مربوط به مواجهه گردشگران با فضاهای مرگ یا فاجعه‌ای است که آگاهی عمومی را آشفته کرده است که در آن مکان‌های واقعی و بازسازی شده متوفی، وحشت، قساوت یا فساد، از طریق تجربیات بازدیدکننده مصرف می‌شوند».

مطالعات موجود اغلب گردشگری سیاه یا گردشگری مرگ را با مرگ و رنج مرتبط می‌دانند. این نوع گردشگری ماهیتاً با رویدادهای تلخ تاریخی یا طبیعی گره خورده است (Cruz, 2014). گردشگری سیاه پدیده‌ای لایه لایه و چندبعدی است که در تقاطع مؤلفه‌های تاریخی، عاطفی، اخلاقی و فناوری قرار می‌گیرد. این حوزه علاوه بر ابعاد کالبدی، شامل تعاملات اجتماعی و پیامدهای زیست‌محیطی نیز می‌باشد. از این رو، درک این پدیده نیازمند تلفیقی از دیدگاه‌های متنوع درباره انگیزه‌ها، تجربیات عاطفی و مدیریت مقاصد است (Light, 2017; Wyatt et al., 2023; Sharma & Martini, 2024). گردشگری سیاه، مترادف با مرگ، بدبختی، غم و تراژدی است. از این رو، گردشگری سیاه را می‌توان پدیده‌ای چندوجهی دانست که فراتر از مکان‌های فیزیکی، شامل ابعاد شناختی، عاطفی و اخلاقی نیز می‌شود (Kunwar & Karki, 2022; Batumalai & Kocourek, 2024; Wight et al., 2025). انگیزه‌های بازدید از این مکان‌های سیاه طیف گسترده‌ای شامل آموزش، کنجکاوی، سوگواری، یادآوری، سرگرمی و همچنین عوامل شخصی-

خانوادگی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی را در بر می گیرد (Fabros et al., 2023; Isaac & Çakmak, 2016; Jiang & McCabe, 2023). گردشگری سیاه به تجلی یا تقویت هویت‌ها، تعامل با نوستالژی و قرار گرفتن در معرض عناصر عاطفی (مانند سوگواری، هیجان، ترس، وحشت) مقصد کمک می‌نماید (Stone, 2012; Martini & Buda, 2012; Zheng et al., 2019; Fabros et al., 2023; Iliev, 2020). تجربه عاطفی مختلط و معنای معنوی با تأکید بر یادگیری در مکان‌های گردشگری سیاه، پرداخته‌اند. روش پژوهش آن بر مبنای ۴۶۰ پرسشنامه تکمیل شده توسط بازدیدکنندگان یکی از سیاه‌ترین مکان‌های گردشگری، یعنی تالار یادبود قربانیان در قتل عام نانجینگ^۱ بود. نتایج تجربی نشان داد که چگونه یک مکان مرگ از دیدگاه گردشگر از راه تمرکز ویژه بر تأثیر تجربیات عاطفی دوسوگرا در گردشگری سیاه، معنادار می‌شود. از این نظر، یافته‌ها پیامدهایی برای حفظ جذابیت و تقدس سیاه‌ترین مکان‌های گردشگری با افزایش فاصله زمانی ارائه می‌دهند. Qian et al. (2021) ماهیت گردشگری سیاه را از طریق چهار بعد از تصاویر مقصد گردشگری سیاه ارائه نمودند که شامل تصویر مکان یادبود، تصویر مکان آموزشی، تصویر اوقات فراغت و تصویر مناظر ترسناک است. حفظ و بزرگداشت رویدادهای مهم و تجربیات مشترک از راه گردشگری داخلی و بین‌المللی، پتانسیل مکان‌های گردشگری سیاه موجود در یک کشور یا شهر را برای گردشگران جذاب‌تر و درگیرکننده‌تر می‌کند. Jiang & McCabe (2023) در مقاله‌ای به بررسی انگیزه‌های اساسی گردشگران بازدیدکننده از مکان‌های گردشگری سیاه پرداخته است. این پژوهش ابتدا چهار انگیزه اساسی (مراقبت از خویشاوندان، کاوش، وابستگی و جایگاه) مرتبط با زمینه‌های گردشگری سیاه را شناسایی کرد و سپس روابط آن‌ها را با انگیزه‌های نزدیک و ادراک فاجعه بررسی کرد. نتایج نشان داد که انگیزه‌های اساسی به طور مثبت بر انگیزه‌های نزدیک مربوطه تأثیر می‌گذارند و روابط بین ادراک فاجعه و انگیزه‌های نزدیک را میانجی‌گری می‌کنند و جنسیت و تجربه قبلی اثرات تعدیل‌کننده‌ای دارند. Sharma & Martini (2024) در مقاله‌ای به جغرافیاهای گردشگری سیاه با تأکید بر دیدگاه‌های هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و

1. Memorial Hall of the Victims in Nanjing Massacre

ارزش‌شناختی، پرداخته‌اند. بر اساس نتایج پژوهش، روندها و نگرانی‌های ارزش‌شناختی در جغرافیای گردشگری سیاه شامل فقدان فروتنی فرهنگی؛ «چرخش دیجیتال»؛ و نقاط تلاقی بین سرگرمی و آموزش است. مشاهدات هستی‌شناختی-معرفت‌شناختی مشتمل بر شکاف بین نظریه و عمل؛ بی‌میلی به درگیر شدن با مسائل واقعی و عملی با اهمیت اجتماعی، سیاسی و زیست‌محیطی معاصر؛ و استفاده روزافزون از دیدگاه‌های ماتریالیستی جدید است که پتانسیل یک مجموعه بین رشته‌ای و در حال تغییر را در جغرافیا نشان می‌دهد که فراتر از دیدگاه‌های سنتی انسان‌محورانه از مکان است. Assylkhanova et al (2025) در مقاله‌ای به پتانسیل گردشگری سیاه در قزاقستان با تأکید بر اردوگاه‌های کار اجباری سابق، پرداخته‌اند. بر اساس نتایج آن، در طول تدوین سیاست‌های آینده، همکاری مؤثر با ذینفعان، شیوه‌های گردشگری مسئولانه، ظرفیت‌سازی و استراتژی‌های بازاریابی پایدار برای مدیریت اخلاقی و پایدار مکان‌های گردشگری سیاه ضروری است. بنابراین، ذینفعان می‌توانند اطمینان حاصل کنند که گردشگری سیاه به گونه‌ای تکامل می‌یابد که به تمامیت تاریخی احترام گذاشته و به جوامع محلی سود برساند، در حالی که به اهداف گسترده‌تر آموزش و بزرگداشت نیز کمک می‌کند. Dotong (2025) در مقاله‌ای به بررسی انگیزه‌ها و تجربیات گردشگری در گردشگری گورستان با تأکید بر گردشگری سیاه در فیلیپین، پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که گردشگران با ترکیبی از علایق آموزشی و تمایل به تجربیات منحصر به فرد هدایت می‌شوند و در عین حال مزایا و چالش‌های اقتصادی حفظ یکپارچگی فرهنگی را نیز برجسته می‌کنند. این مطالعه بر لزوم شیوه‌های گردشگری حساس به فرهنگ و مشارکت جامعه برای تضمین تعامل محترمانه با این مکان‌های تاریخی و فرهنگی مهم تأکید می‌کند. بر اساس برآیند مطالعات، اگرچه ادبیات غنی‌ای پیرامون تعاریف و انگیزه‌ها شکل گرفته است، اما همچنان درک نظام‌مندی از ابعاد نوظهور و شکاف‌های ساختاری در این حوزه وجود ندارد. از این رو، مرور پیشینه نشان می‌دهد که گذار از تعاریف کلاسیک به سمت موضوعات چندوجهی و فناورانه، نیازمند واکاوی دقیق‌تر از طریق روش‌های علم‌سنجی است. در شکل شماره ۱، چارچوب مفهومی گردشگری سیاه، ارائه شده است.

شکل ۱. چارچوب مفهومی گردشگری سیاه (مأخذ: ترسیم نگارندگان، ۱۴۰۴)

روش

پژوهش حاضر با هدف تحلیل علم‌سنجی حوزه گردشگری سیاه، طراحی شده است و از نوع تحقیقات کمی-تحلیلی به شمار می‌آید. روش پژوهش بر پایه تحلیل شبکه‌ای داده‌ها و استفاده از نرم‌افزار VOSviewer انجام شده است. جامعه آماری مشتمل بر کتاب‌ها، مقالات علمی و فصل‌های کتاب منتشر شده در پایگاه اسکوپوس در بازه زمانی ۱۹۸۸ تا ۲۰۲۵ است که در مجموع ۱۲۹۳ منبع می‌باشد. همچنین، واژگان اصلی مرتبط با حوزه گردشگری سیاه یعنی "Dark Tourism"، و "Thanatourism" به عنوان هسته اصلی جست‌وجو در نظر گرفته شده که با استفاده از عملگر OR ترکیب گردیده‌اند. برای گسترش دامنه جست‌وجو، این واژگان با عبارات موضوعی دیگری نظیر "Cultural Heritage"، "Disaster"، "Tourism"، و "Heritage Tourism" با عملگر AND ادغام شده‌اند. همچنین، برای حذف موضوعات غیرمرتبط مانند "Medical Tourism" یا "Ecotourism"، از عملگر NOT استفاده شده است. افزون بر این، فیلترهای متنی نیز مشتمل بر بازه زمانی (۱۹۸۸ تا ۲۰۲۵)، نوع منبع (مقالات علمی، کتاب‌ها و فصل‌های کتاب) و زبان منابع صرفاً انگلیسی

بوده‌اند که به غربالگری دقیق‌تر داده‌ها کمک نموده‌اند. برای کاهش حجم داده‌ها و رسیدن به داده‌های قابل تحلیل، ابتدا منابع تکراری و غیرمرتبط حذف شدند و سپس حد آستانه ۵ رخداد مشترک بین کلیدواژه‌ها برای شبکه هم‌رخدادی واژگان در نظر گرفته شد تا فقط واژگان با ارتباطات قوی و معنادار در تحلیل باقی بمانند. در نهایت، داده‌های نهایی در زمینه‌هایی از جمله هم‌رخدادی واژگان کلیدی، تراکم واژگان کلیدی و همپوشانی زمانی آن‌ها، با استفاده از نرم‌افزار VOSviewer تحلیل شدند تا الگوها، شکاف‌های پژوهشی و موضوعات نوظهور شناسایی شوند و اطمینان حاصل شود که نتایج حاصل از تحلیل، دقیق، قابل اتکا و مرتبط با اهداف پژوهش هستند. در این فرآیند، از طیف رنگی برای نمایش توزیع زمانی و اهمیت واژگان استفاده شده که به تشخیص الگوها و موضوعات نوظهور کمک شایانی کرده است. شایان ذکر است؛ مبنای شبکه هم‌رخدادی واژگان در این پژوهش، حداقل تعداد ۵ رخداد مشترک بین کلیدواژه‌ها در نظر گرفته شده است. به این معنا که تنها واژگانی که حداقل در ۵ منبع مشترک حضور داشته‌اند، در تحلیل شبکه و تشکیل الگوهای هم‌رخدادی لحاظ شده‌اند. این آستانه‌گذاری موجب شده است تا کلیدواژه‌های با فراوانی پایین و ارتباطات ضعیف حذف گردند و شبکه حاصل، دارای چگالی و قابلیت اتکای بالاتری باشد. این رویکرد اطمینان می‌دهد که الگوهای شناسایی شده در تحلیل علم‌سنجی، نشان‌دهنده ارتباطات معنادار و ساختارهای قوی در حوزه گردشگری سیاه باشند.

یافته‌ها

فرآیند استخراج و پالایش داده‌ها در چهار مرحله انجام پذیرفت: در گام نخست، جست‌وجوی اولیه در پایگاه اسکوپوس با کلیدواژه‌های تعیین‌شده منجر به شناسایی ۱۷۴۶ منبع گردید. سپس، در گام دوم، با اعمال فیلترهای عنوان، چکیده و کلیدواژه و حذف منابع تکراری و غیرمرتبط، تعداد ۴۵۳ منبع کنار گذاشته شد. در گام سوم، معیارهای ورود شامل بازه زمانی ۱۹۸۸-۲۰۲۵، نوع منبع (مقالات، کتاب‌ها و فصل‌های کتاب) و زبان انگلیسی اعمال گردید. در نهایت، در گام چهارم، پس از اعمال فیلترهای جست‌وجو و حذف منابع تکراری و غیرمرتبط، در مجموع ۱۲۹۳ منبع نهایی برای تحلیل علم‌سنجی انتخاب شد که از

این تعداد، ۸۰۷ مورد مقاله علمی-پژوهشی (معادل ۶۲/۴ درصد)، ۴۰۸ مورد فصل کتاب (۳۱/۶ درصد) و ۷۴ مورد کتاب تخصصی (۶/۰ درصد) را تشکیل می‌دهند. در ادامه به تحلیل این منابع و استخراج شکاف‌های پژوهشی و موضوع‌های نوظهور مربوط به گردشگری سیاه پرداخته می‌شود.

تحلیل هم‌رخدادی واژگان، شناسایی و تحلیل خوشه‌های موضوعی گردشگری سیاه

تحلیل توزیع فراوانی واژگان کلیدی بیانگر آن است که بیشترین تکرار واژگان مربوط به حوزه‌های مرتبط با گردشگری، به ویژه گردشگری سیاه است که در مرکز توجه قرار دارد. این موضوع نشان‌دهنده اهمیت روزافزون این نوع گردشگری در مطالعات مربوط به فرهنگ، اقتصاد، و رفتار انسانی می‌باشد. افزون بر این، واژگانی از جمله توسعه گردشگری، مقصد گردشگر و مدیریت گردشگری نیز بسامد بالایی دارند که نشانگر تمرکز بر جنبه‌های مدیریتی و برنامه‌ریزی در صنعت گردشگری است. همچنین، حضور واژگانی مانند میراث فرهنگی، حافظه، و مرگ نشان‌دهنده این است که این حوزه‌ها با ابعاد فرهنگی، تاریخی، و حتی روان‌شناختی مرتبط هستند. از این رو، توزیع واژگان می‌تواند به عنوان شاخصی جهت شناسایی زمینه‌های پژوهشی اصلی در حوزه گردشگری سیاه، مورد استفاده قرار گیرد. همین‌طور، واژگانی از قبیل تاناتوریسم (گردشگری مرتبط با مرگ)، گردشگری میراث، و گردشگری فجایع نشان‌دهنده تنوع زمینه‌های مطالعاتی در این حوزه می‌باشند. تنوع این واژگان بیانگر آن است که پژوهشگران به دنبال بررسی ابعاد مختلف این نوع گردشگری، از جمله انگیزه‌های رفتاری، ادراکات فردی و تأثیرات اجتماعی-فرهنگی آن هستند. حضور واژگانی از جمله جنگ، فاجعه، و زلزله نیز نشانگر آن است که رویدادهای منفی و فجایع طبیعی یا انسانی نقش مهمی در شکل‌گیری مقاصد گردشگری ایفا می‌نمایند. از طرف دیگر، واژگانی نظیر پایداری، توسعه پایدار و حفاظت نمایانگر توجه به ابعاد اقتصادی، زیست‌محیطی، و اخلاقی در مدیریت گردشگری سیاه می‌باشند. این تحلیل واژگانی می‌تواند

به عنوان مبنایی جهت طراحی مدل‌های نظری و عملی در حوزه گردشگری سیاه، مورد استفاده قرار گیرد.

جدول ۱. فراوانی پرتکرارترین واژگان گردشگری سیاه

واژگان	تعداد تکرار	قدرت کل لینک	واژگان	تعداد تکرار	قدرت کل لینک
گردشگری سیاه	۵۳۴	۱۴۰۱	روانشناسی	۲۳	۱۴۴
گردشگری	۲۰۳	۷۷۲	انگیزه	۲۲	۱۳۱
مقصد گردشگر	۷۶	۴۴۳	چین	۲۶	۱۲۷
توسعه گردشگری	۷۸	۳۹۵	تاناتوریسم	۳۸	۱۲۶
مدیریت گردشگری	۵۷	۳۲۴	میراث فرهنگی	۲۶	۱۱۹
گردشگری میراث	۵۸	۳۱۱	میراث	۳۰	۱۱۶
رفتار گردشگر	۴۹	۲۷۹	جنگ	۱۹	۱۱۳
جذب گردشگر	۴۲	۲۵۴	مرگ	۳۰	۱۱۰
بازار گردشگری	۴۰	۲۴۹	اقتصادهای گردشگری	۱۹	۱۰۵
ادراک	۳۴	۲۰۷	موزه	۲۰	۹۹

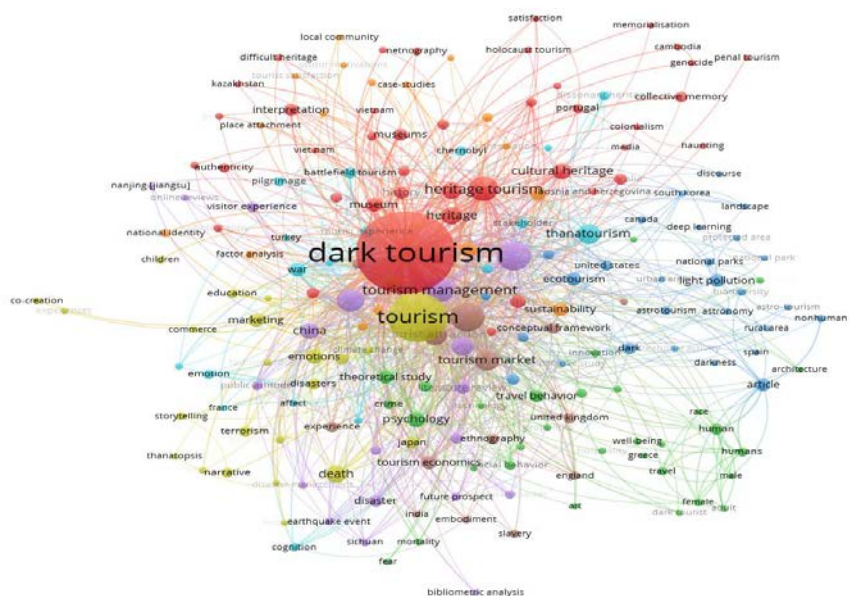
مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴

تحلیل نقشه هم‌رخدادی واژگان بیانگر آن است که توزیع واژگان در بین خوشه‌های هشت گانه گردشگری سیاه به صورت نامتجانس است و هر خوشه با توجه به اهمیت موضوعی خود، تعداد واژگان متفاوتی را شامل می‌شود. بر این اساس در جدول زیر به توزیع واژگان گردشگری سیاه اشاره شده است. با توجه به جدول مذکور، بیشترین تعداد و تراکم واژگان مربوط به خوشه‌های اول تا چهارم بیشترین است که بیانگر اهمیت موضوعی این خوشه‌ها است. از طرف دیگر، خوشه‌های پنجم تا هشتم، با تعداد واژگان کمتر، حوزه‌های کم‌اهمیت‌تر را پوشش می‌دهند (شکل شماره ۲).

جدول ۲. درصد واژگان خوشه‌های هشت گانه گردشگری سیاه

خوشه	تعداد واژگان	درصد واژگان نسبت به کل
خوشه نخست	۴۲	۲۱/۶۵
خوشه دوم	۳۱	۱۵/۹۸
خوشه سوم	۲۸	۱۴/۴۳
خوشه چهارم	۲۵	۱۲/۸۹
خوشه پنجم	۱۹	۹/۷۹
خوشه ششم	۱۸	۹/۲۸
خوشه هفتم	۱۷	۸/۷۶
خوشه هشتم	۱۴	۷/۲۳

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴

شکل ۲. هم‌رخدای واژگان گردشگری سیاه (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

بر اساس تحلیل هم‌رخدای واژگان کلیدی گردشگری سیاه، دارای هشت خوشه منحصر به فرد است (شکل شماره ۳). بر این اساس، خوشه‌های هشت گانه از لحاظ شبکه

واژگانی، هدف، محدودیت و ارتباط بین خوشه‌ها، تحلیل شده‌اند. این خوشه‌ها عبارت‌اند از:

خوشه نخست؛ گردشگری تاریخی و فاجعه‌محور: شبکه واژگانی خوشه نخست حول محور «میراث فرهنگی» (۲۶ بار) و «حافظه جمعی» (۱۲ بار) شکل گرفته است. واژگان پرتکرار دیگر شامل «گردشگری میراث» (۵۸ بار)، «میراث» (۳۰ بار)، «موزه» (۲۰ بار)، «تفسیر» (۱۶ بار)، «تاریخ» (۱۶ بار) و «هویت» (۱۳ بار) می‌باشند که نشان‌دهنده تمرکز این خوشه بر خوانش نقش تاریخ سیاه و فاجعه در شکل‌گیری هویت فرهنگی است. در عین حال، مهم‌ترین محدودیت خوشه نخست این است که تحقیقات موجود عمدتاً بر رویدادهای خاص نظیر هولوکاست، متمرکز هستند و از مقایسه بین فرهنگ‌ها، تا حد زیادی غفلت نموده‌اند. این خوشه با خوشه‌های پنجم (گردشگری فاجعه) و ششم (گردشگری جنگ) از راه مفهوم فاجعه و هویت، ارتباط برقرار می‌نماید.

خوشه دوم؛ روان‌شناسی و ابعاد اجتماعی گردشگری سیاه: شبکه واژگانی خوشه دوم حول محور واژگانی نظیر «روان‌شناسی» (۲۳ بار)، «انگیزه» (۲۲ بار) و «جرم» (۹ بار) شکل گرفته است. واژگان پرتکرار دیگر شامل «خشونت» (۱۲ بار)، «حقوق انسانی» (۵ بار) و «رفاه» (۵ بار) می‌باشند که بیانگر تمرکز بر ادراک انگیزه‌های روان‌شناختی و اجتماعی گردشگران سیاه است. از جمله مهم‌ترین محدودیت‌های این خوشه می‌توان به کمبود مطالعات کیفی درباره تجربه‌های عمیق گردشگران و تأثیرات عاطفی آن‌ها، اشاره نمود. خوشه دوم با خوشه‌های ششم (گردشگری جنگ) و هفتم (هویت ملی و احساس تعلق به مکان) از راه مفاهیم هویت و انگیزه، ارتباط برقرار نموده است.

خوشه سوم؛ گردشگری سیاه و محیط زیست: شبکه واژگانی این خوشه بر پایه «آلودگی نوری»^۱ (۱۸ بار)، «اکوتوریسم» (۱۸ بار) و «تصویر مقصد» (۱۲ بار) استوار است. واژگان پرتکرار دیگر شامل «تنوع زیستی» (۷ بار) و مفاهیم مرتبط با مناطق حفاظت‌شده می‌باشد. هدف این خوشه، بررسی تأثیرات محیط زیستی گردشگری سیاه است. مرکزیت

۱. انتشار بیش از حد یا نامناسب نور مصنوعی در محیط شب که موجب اختلال در چرخه‌های طبیعی، اکوسیستم‌ها و مشاهده آسمان می‌شود.

این خوشه بر رابطه بین گردشگری سیاه و حفاظت از محیط زیست قرار گرفته است. از جمله مهم‌ترین محدودیت‌های این خوشه می‌توان به کمبود پژوهش‌ها درباره اثرات مستقیم گردشگری سیاه بر محیط زیست، اشاره نمود. خوشه سوم با خوشه‌های هفتم (توسعه پایدار) و هشتم (اقتصاد گردشگری) از راه مفهوم توسعه پایدار، ارتباط برقرار کرده است.

خوشه چهارم؛ گردشگری سیاه و فناوری دیجیتال: این خوشه با محوریت «بازاریابی» (۲۰ بار) و «عواطف» (۲۲ بار) شکل گرفته است. واژگان پرتکرار دیگر مشتمل بر «مرگ» (۳۰ بار)، «فجایع» (۱۶ بار)، «آموزش» (۹ بار)، «تغییر اقلیم» (۷ بار) و «واقعیت مجازی» (۵ بار) می‌باشند. هدف خوشه، بررسی نقش فناوری دیجیتال در ایجاد تجربه‌های مجازی از مقاصد سیاه است. از جمله مهم‌ترین محدودیت‌های خوشه حاضر می‌توان به کمبود مطالعات درباره اثرات واقعیت مجازی بر تجربه‌های گردشگری سیاه، اشاره نمود. خوشه چهارم با خوشه‌های نخست (گردشگری فرهنگی) و پنجم (گردشگری فاجعه) از راه مفهوم تجربه، ارتباط برقرار نموده است.

خوشه پنجم؛ گردشگری فاجعه: شبکه واژگانی این خوشه حول «فاجعه» (۱۶ بار) و «گردشگری فاجعه» (۱۰ بار) متمرکز است. واژگان پرتکرار دیگر شامل «ادراک» (۳۴ بار)، «توسعه گردشگری» (۷۸ بار)، «مدیریت گردشگری» (۵۷ بار) و «رفتار گردشگر» (۴۹ بار) می‌باشند. هدف این خوشه، بررسی تأثیرات فاجعه‌ها بر گردشگری و مدیریت آن است. از جمله مهم‌ترین محدودیت‌های خوشه حاضر می‌توان به کمبود مطالعات مقایسه‌ای بین مقاصد مختلف گردشگری فاجعه، اشاره نمود. خوشه پنجم با خوشه‌های نخست (گردشگری فرهنگی) و ششم (گردشگری جنگ) از راه مفهوم فاجعه، ارتباط برقرار کرده است.

خوشه ششم؛ گردشگری جنگ: این خوشه با محوریت «جنگ» (۱۹ بار)، «تاناتوریسم» (۳۸ بار) و «عاطفه» (۲۲ بار) شکل گرفته است. واژگان پرتکرار دیگر شامل «تجربه گردشگر» (۱۵ بار) و «گردشگری جنگ» (۶ بار) می‌باشند. هدف این خوشه، بررسی نقش جنگ و میراث آن در گردشگری سیاه می‌باشد. از جمله مهم‌ترین محدودیت‌های خوشه حاضر می‌توان به کمبود تحقیقات درباره ابعاد اخلاقی گردشگری جنگ، اشاره کرد.

خوشه ششم با خوشه‌های دوم (روانشناسی گردشگری) و پنجم (گردشگری فاجعه) به واسطه مفهوم عاطفه، ارتباط برقرار نموده است.

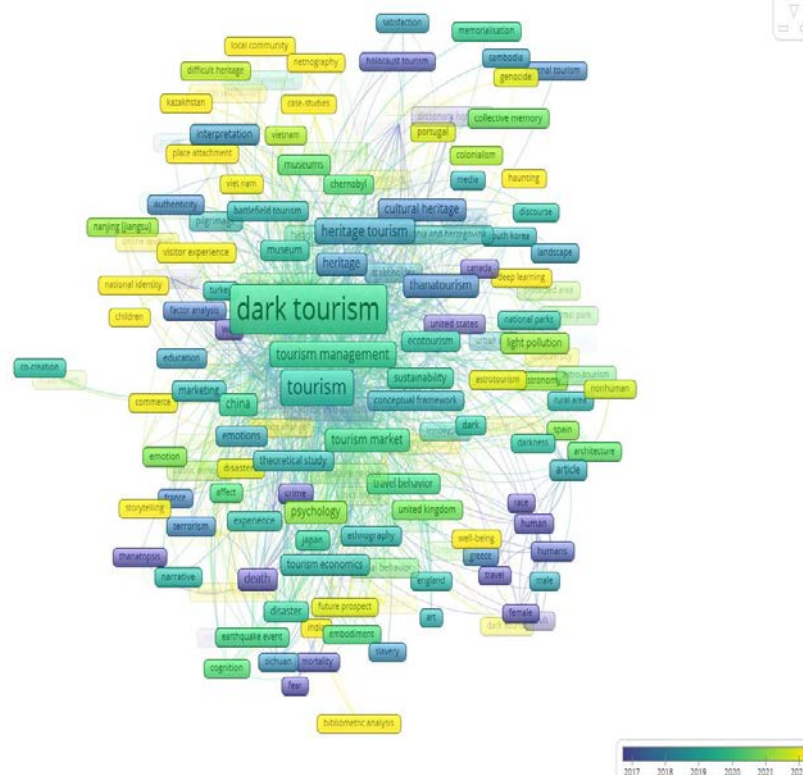
خوشه هفتم؛ هویت ملی و توسعه پایدار: شبکه‌واژگانی این خوشه بر پایه «پایداری» (۱۹ بار)، «توسعه پایدار» (۱۸ بار) و «انگیزه» (۲۲ بار) استوار است. واژگان پرتکرار دیگر شامل «هویت ملی» (۸ بار)، «حفاظت» (۶ بار) و «اجتماع محلی» (۵ بار) می‌باشند. هدف این خوشه، بررسی نقش گردشگری سیاه در حفظ هویت ملی و توسعه پایدار، است. از جمله مهم‌ترین محدودیت‌های خوشه حاضر می‌توان به کمبود تحقیقات درباره تعادل بین توسعه اقتصادی و حفظ هویت فرهنگی، اشاره نمود. خوشه هفتم با خوشه‌های نخست (گردشگری فرهنگی) و سوم (محیط زیست) به واسطه مفهوم توسعه پایدار، ارتباط برقرار نموده است.

خوشه هشتم؛ اقتصاد گردشگری سیاه: این خوشه با محوریت «بازار گردشگری» (۴۰ بار)، «جذب گردشگر» (۴۲ بار) و «مقصد گردشگر» (۷۶ بار) شکل گرفته است. واژگان پرتکرار دیگر شامل «اقتصادهای گردشگری» (۱۹ بار)، «تجربه» (۱۳ بار) و «توسعه اقتصادی» (۶ بار) می‌باشند. هدف خوشه هشتم، بررسی اثرات اقتصادی گردشگری سیاه می‌باشد. مهم‌ترین محدودیت این خوشه مربوط به کمبود تحقیقات درباره ابعاد اخلاقی این نوع گردشگری، است. خوشه هشتم با خوشه‌های سوم (محیط زیست) و هفتم (توسعه پایدار) از راه مفهوم اقتصاد، ارتباط برقرار کرده است.

شکل ۳. خوشه های گردشگری سیاه (ترسیم نگارندگان بر اساس یافته های پژوهش، ۱۴۰۴)

نقشه مصورسازی همپوشانی با استفاده از یک طیف رنگی، تحول مفهومی گردشگری سیاه را به نمایش می گذارد. در این روش، رنگ های آبی تا سبز تیره نشانگر کلیدواژه های قدیمی تر و رنگ های سبز روشن تا زرد نمایانگر کلیدواژه های نوظهور هستند. این بازنمایی رنگی، الگوی تغییرات و تحولات در حوزه مورد مطالعه را به شکلی واضح و قابل فهم ارائه می نماید (شکل شماره ۴).

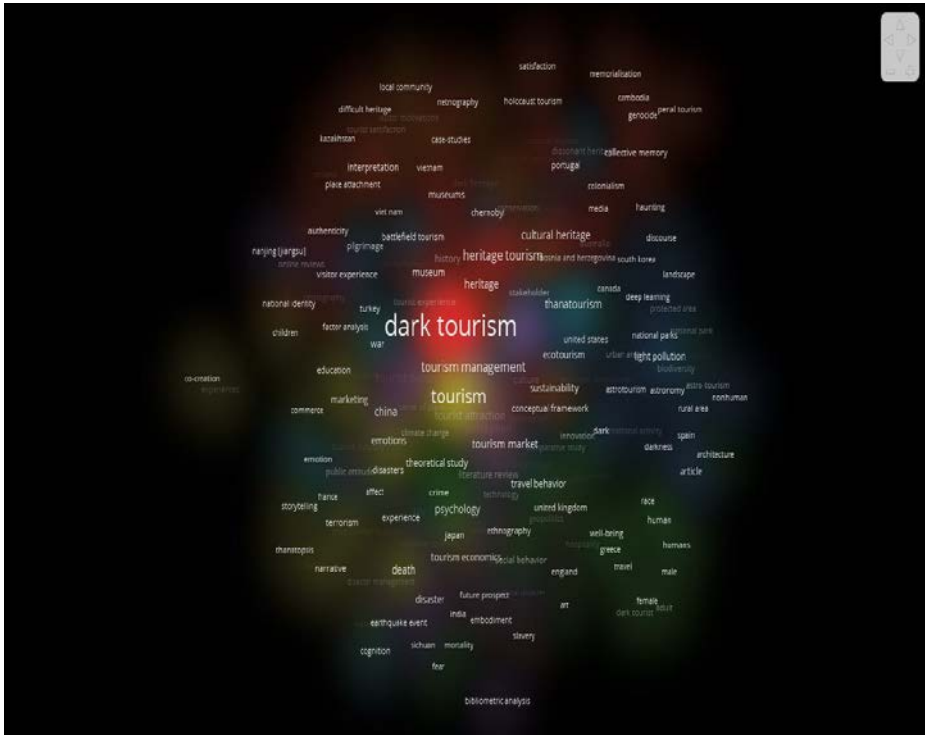
در این راستا، جدول شماره ۳، به منظور نمایش شفاف تر تحولات موضوعی در بازه‌های زمانی مختلف، ارایه شده است.

دوره زمانی	واژگان کلیدی پرتکرار
قبل از ۲۰۲۰	گردشگری میراث، میراث فرهنگی، تاناتوریسم، مرگ‌اندیشی، گردشگری ارواح، تروریسم، جرم، ترس، سیاهی، انسان، گفتمان، نژاد، تجربه، عواطف، بازاریابی، تفسیر، اصالت، چشم‌انداز، میراث، گردشگری میدان نبرد، آموزش
۲۰۲۰-۲۰۲۲	گردشگری سیاه، مدیریت گردشگری، پایداری، اکوتوریسم، موزه‌ها، روان‌شناسی، معماری، به حافظه سپردن، استعمارگرایی، نوآوری، شناختی، رویداد زلزله،

دوره زمانی	واژگان کلیدی پرتکرار
	قوم‌نگاری، تجسم، اقتصادهای گردشگری، آلودگی نوری، رفتار سفر، میراث متفاوت، حافظه جمعی
۲۰۲۲-۲۰۲۵	اجتماع محلی، تعلق به مکان، تجربه بازدیدکننده، یادگیری عمیق، رفاه، گردشگری نجومی، تجارت، فجایع، هویت ملی، کودکان، نسل‌کشی

(مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

تحلیل هم‌رخدادی و روابط بین واژگان کلیدی بر اساس نقشه‌مصورسازی تراکم تصویرسازی تراکم، با برجسته کردن نواحی پرتراکم، به درک ساختار کلی و تحلیل شبکه مفهومی دانش گردشگری سیاه کمک قابل توجهی می‌نماید. نواحی پرتراکم نشان‌دهنده کلمات کلیدی هستند که بیشترین استفاده و ارتباط قوی‌تری با سایر کلیدواژه‌های مهم دارند. به طور معمول این مناطق پرتراکم با رنگ‌های گرم مثل قرمز نشان داده می‌شوند، در حالی که مناطق کم‌تراکم با رنگ‌های سرد مانند سفید، نمایش داده می‌شوند. این روش نمایش، الگوهای موجود در داده‌ها را واضح‌تر و تفسیر دقیق‌تری را ممکن می‌سازد. بر این اساس مفاهیمی از جمله گردشگری سیاه، گردشگری، گردشگری میراث، مدیریت گردشگری، میراث فرهنگی، بازار گردشگری و غیره از چگالی بالایی برخوردار می‌باشند. پس از آن واژگانی از جمله تاناتوریسم، ادراک، میراث، مرگ، حافظه، چین، میراث فرهنگی، روان‌شناسی، عواطف، انگیزه، موزه، بازاریابی، جنگ، اقتصادهای گردشگری، پایداری، اکوتوریسم، توسعه پایدار، فرهنگ، آلودگی نوری، رفتار سفر، فاجعه، گردشگری میدان نبرد، رسانه اجتماعی، تجربه گردشگر، انسان، کوید-۱۹، قومیت‌ها، هویت، تروریسم، قوم‌نگاری، تصویر مقصد، خشونت، تجربه بازدیدکننده، تجربه بازدیدکننده، حافظه جمعی، گردشگری فجایع، گردشگری پایدار از تراکم بالایی برخوردار هستند (شکل شماره ۵).

شکل ۵. تراکم هم‌رخدادی واژگان گردشگری سیاه (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

شکاف‌های پژوهشی

بر اساس آنچه در یافته‌ها مورد اشاره قرار گرفت، پنج شکاف اصلی در خصوص گردشگری سیاه شناسایی شده است (جدول شماره ۶) که عبارت‌اند از:

نخست، نبود تحقیقات کافی در خصوص مقایسه بین مقاصد مختلف: بیشتر پژوهش‌های موجود به بررسی یک مقصد خاص نظیر جنگ ویتنام یا زلزله سیچوان، پرداخته‌اند و توجه چندانی به مقایسه بین مقاصد مختلف، نکرده‌اند. از این رو، ادراک جامعی در مورد شباهت‌ها و تفاوت‌های میان این مقاصد، وجود ندارد. برای مثال، گردشگری تاریخی (خوشه نخست) و گردشگری فجایع محیطی (خوشه پنجم) به بررسی اثرات فجایع پرداخته‌اند، با وجود این، مطالعات تطبیقی در خصوص رابطه بین این دو نوع گردشگری، بسیار اندک است. این

مساله، باعث عدم شناسایی الگوها و اصول کلی دربارهٔ انگیزه‌ها، تجربه‌ها و تأثیرات گردشگری می‌شود.

دوم، عدم توجه کافی به ابعاد اخلاقی گردشگری سیاه: بررسی و ارزیابی ابعاد اخلاقی گردشگری سیاه از مهم‌ترین شکاف‌های این حوزه به شمار می‌آید چرا که بیشتر پژوهش‌ها از این موضوع مهم غفلت نموده‌اند و تنها بر جنبه‌های اقتصادی و جذب گردشگر، متمرکز شده‌اند. این امر موجب عدم توسعهٔ چارچوب‌های اخلاقی برای مدیریت و برنامه‌ریزی گردشگری سیاه، می‌شود.

سوم، کمبود پژوهش‌های کیفی: بیشتر تحقیقات بر اساس روش‌های کمی و داده‌های آماری، انجام شده‌اند؛ در عین حال، توجه اندکی به پژوهش‌های کیفی در خصوص ارزیابی تجربه‌های عمیق گردشگران و تأثیرات عاطفی آن‌ها، صورت پذیرفته است. برای مثال، در خوشهٔ دوم (روانشناسی گردشگری)، انگیزه‌های گردشگران سیاه از جمله ترس، کنجکاوی یا نوستالژی، به صورت مجزا بررسی شده‌اند، و از انجام تحلیل‌های کیفی که این انگیزه‌ها را در یک چارچوب واحد تلفیق نماید، غفلت شده است.

چهارم، نبود توجه کافی به محیط زیست: پژوهش‌های موجود کمتر به اثرات زیست‌محیطی گردشگری سیاه پرداخته‌اند، به گونه‌ای که تنها خوشهٔ سوم (گردشگری و محیط زیست)، به طور غیرمستقیم به این موضوع توجه نموده است. برای مثال، در مناطقی که به علت فاجعه‌های محیطی نظیر زلزله یا سیل، به مقصد گردشگری تبدیل شده‌اند، افزایش تعداد گردشگران ممکن است به آلودگی محیط زیست یا تخریب اکوسیستم‌های محلی منجر شود. این موضوع باعث عدم توسعهٔ چارچوب‌های مدیریتی برای کاهش اثرات منفی گردشگری سیاه بر محیط زیست می‌شود.

پنجم، نبود پژوهش‌های کافی در خصوص فناوری دیجیتال: تحقیقات موجود توجه اندکی به نقش فناوری‌های دیجیتال نظیر واقعیت مجازی و یادگیری عمیق در ایجاد تجربه‌های مجازی از مقاصد سیاه، نموده‌اند؛ چنان‌چه تنها خوشهٔ خوشه چهارم (گردشگری و فناوری) به صورت غیرمستقیم، به این موضوع توجه نموده است. برای مثال، بهره‌گیری از واقعیت مجازی جهت شبیه‌سازی تجربهٔ بازدید از مکان‌های نابودی یا فاجعه‌ها می‌تواند به

عنوان یک روش جایگزین برای کاهش تأثیرات منفی گردشگری فیزیکی مورد استفاده قرار گیرد. این مساله موجب عدم شناسایی پتانسیل فناوری‌های دیجیتال در ارتقاء تجربه‌های گردشگری سیاه، می‌شود.

شکل ۶. شکاف‌های پژوهشی گردشگری سیاه (ترسیم نگارندگان بر اساس یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

موضوع‌های نوظهور

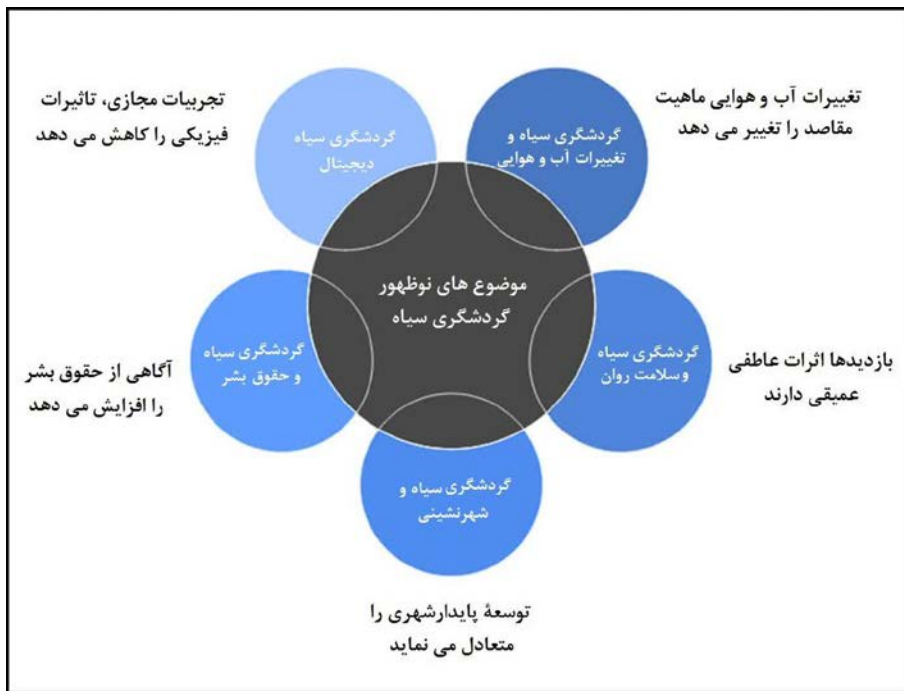
تحلیل تحول مفهومی گردشگری سیاه بیانگر آن است که ادبیات پژوهشی از تمرکز اولیه بر مفاهیم بنیادین نظیر «میراث فرهنگی»، «تاناتورسم» و «تفسیر» به سمت موضوعات پیچیده‌تر و میان‌رشته‌ای مانند «پایداری»، «آلودگی نوری»، «حافظه جمعی» و در نهایت مفاهیم کاملاً نوظهوری از قبیل «یادگیری عمیق»، «گردشگری نجومی»، «حقوق انسانی» و «تعلق به مکان» حرکت نموده است (شکل شماره ۷). این گذار مفهومی، مبنای علمی برای استخراج پنج گونه نوظهور گردشگری سیاه (فناوری‌محور، زیست‌محیطی، روان‌شناختی، اخلاق‌محور و شهری) قرار گرفته است (جدول شماره ۴).

جدول ۴. گونه‌های نوظهور گردشگری سیاه بر اساس مضامین مفهومی

مضمون اصلی	گونه نوظهور	تعریف مفهومی	واژگان کلیدی مرتبط	مصادیق و نمونه‌های کاربردی
فناوری دیجیتال	گردشگری سیاه مجازی	بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، هوش مصنوعی) برای شبیه‌سازی و ارائه تجربیات بازدید از مقاصد سیاه بدون حضور فیزیکی	واقعیت مجازی، واقعیت افزوده، هوش مصنوعی، تجربه مجازی، یادگیری عمیق	شبیه‌سازی بازدید از موزه‌های دفاع مقدس، بازسازی صحنه‌های زلزله بم، تورهای مجازی اردوگاه‌های تاریخی
تغییر اقلیم	گردشگری سیاه زیست‌محیطی	بررسی تعامل میان فجایع طبیعی ناشی از تغییر اقلیم و مقاصد گردشگری سیاه، با تأکید بر پایداری اکوسیستم‌ها	تغییر اقلیم، اکوتوریسم، آلودگی نوری، تنوع زیستی، پایداری	مناطق زلزله‌زده، شهرهای تحت تأثیر سیل، مناطق کویری با پتانسیل گردشگری نجومی
سلامت روان	گردشگری سیاه روان‌شناختی	واکاوای اثرات عاطفی، شناختی و روان‌شناختی بازدید از مقاصد سیاه بر گردشگران و راهکارهای حمایتی	سلامت روان، عواطف، سوگواری، نوستالژی، رفاه، روان‌شناسی مثبت‌گرا	بازدید از یادمان‌های شهدا، مکان‌های مرتبط با تراژدی‌های ملی، گورستان‌های تاریخی
حقوق انسانی	گردشگری سیاه اخلاق‌محور	تأکید بر نقش گردشگری سیاه در آگاهی‌بخشی، پیشگیری از تکرار فجایع و تقویت تعهد به حقوق بشر	حقوق انسانی، اخلاق گردشگری، عدالت اجتماعی، حافظه جمعی، بزرگداشت	موزه‌های نسل‌کشی، یادبودهای قربانیان تروریسم، مکان‌های مرتبط با تبعیض نژادی
شهرنشینی	گردشگری سیاه شهری	تحلیل تأثیر گردشگری سیاه بر توسعه پایدار شهری، حفظ هویت فرهنگی و تعامل با اجتماعات محلی	هویت ملی، تعلق به مکان، اجتماع محلی، توسعه پایدار، گردشگری شهری	بازآفرینی مناطق تاریخی آسیب‌دیده (مانند بلفاست)، مدیریت گردشگری در شهرهای مرزی، احیای بافت‌های

مضمون اصلی	گونه نوظهور	تعریف مفهومی	واژگان کلیدی مرتبط	مصادیق و نمونه‌های کاربردی
				فرسوده با رویکرد حافظه‌محور

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴

شکل ۷. موضوع‌های نوظهور گردشگری سیاه (ترسیم نگارندگان بر اساس یافته‌های پژوهش،

۱۴۰۴)

بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های پژوهش، حوزه گردشگری سیاه، با وجود رشد قابل توجه در دو دهه اخیر، همچنان با شکاف‌های مهمی مواجه است که نیازمند بررسی و تحلیل دقیق‌تر و نظام‌مندتر است. این یافته‌ها به طور مستقیم به پاسخگویی به مسئله اصلی تحقیق در خصوص شناسایی الگوها، شکاف‌های پژوهشی و موضوعات نوظهور در حوزه گردشگری سیاه، کمک می‌نمایند. بر مبنای بررسی شبکه‌های واژگانی و تحلیل خوشه‌بندی موضوعی، پژوهش‌های

موجود عمدتاً بر رویدادهای خاص متمرکز هستند و مقایسه بین مقاصد مختلف نادیده شده است. این یافته‌ها با نتایج پژوهش Iliev (2020) و Sharma & Martini (2024) همسویی دارد؛ چنان‌چه بر اساس پژوهش‌های پیشین بیشتر بر مرگ به عنوان انگیزه اصلی تمرکز داشته، در حالی که بسیاری از گردشگران به علت علاقه به فرهنگ، آموزش و درک رویدادهای تاریخی به این مکان‌ها جذب می‌شوند. این تضاد نشان دهنده آن است که انگیزه‌های گردشگران پیچیده‌تر از آن است که تنها به مرگ محدود شود و نیاز به تحقیقات تجربی بیشتری برای درک عمیق‌تر این انگیزه‌ها وجود دارد. افزون بر این، بر اساس نتایج پژوهش حاضر، ابعاد اخلاقی، اثرات زیست‌محیطی و نقش فناوری دیجیتال در ایجاد تجربه‌های مجازی از مقاصد سیاه، به عنوان شکاف‌های اصلی در تحقیقات موجود شناسایی شده‌اند. این یافته‌ها با تحقیقات پیشین مانند Sharma & Martini (2024) همخوانی دارد که بر عدم توجه کافی به ارزش‌های اخلاقی و اثرات محیط زیستی تأکید نموده‌اند. از این رو، یافته‌های حاضر بیانگر آن است که گردشگری سیاه نه تنها به عنوان یک پدیده اقتصادی، بلکه به عنوان یک پدیده اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی نیز باید مورد واکاوی قرار گیرد. از سوی دیگر، موضوع‌های نوظهوری نظیر گردشگری سیاه در عصر دیجیتال، اثرات تغییر اقلیم، سلامت روان، حقوق انسانی و شهرنشینی، به عنوان زمینه‌های پژوهشی آینده معرفی گردیده که در پژوهش‌های پیشین کمتر به این موضوع‌ها توجه شده است. این افتراق نسبت به پژوهش‌های پیشین بیانگر آن است که گردشگری سیاه در حال تحول به سمت زمینه‌های جدیدتر و پیچیده‌تری است که نیازمند رویکردهای نوین و چارچوب‌های تحقیقاتی گسترده‌تر می‌باشد. معنای این یافته‌ها این است که گردشگری سیاه تنها به عنوان یک پدیده تفریحی یا آموزشی مطرح نمی‌شود، بلکه به عنوان یک پدیده چندبعدی شناخته می‌شود که دربرگیرنده ابعاد اخلاقی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی است. بنابراین، مدیریت گردشگری سیاه نیازمند رویکردهای جامع‌تری است که تمامی این ابعاد را در نظر بگیرد. در نتیجه، پژوهش حاضر با شناسایی شکاف‌های موجود و ارائه موضوع‌های نوظهور، به پاسخگویی انتقادات در خصوص عدم توجه به ابعاد اخلاقی و اثرات زیست‌محیطی گردشگری سیاه، کمک نموده است.

بررسی یافته‌های این پژوهش در مقایسه با مطالعات پیشین، نشان‌دهنده تفاوت‌های قابل توجهی است. به عنوان مثال، Iliev (2020) تنها به بررسی انگیزه‌های گردشگران سیاه پرداخته است، در حالی که پژوهش حاضر علاوه بر انگیزه‌ها، به بررسی ابعاد اخلاقی، اثرات زیست‌محیطی و نقش فناوری دیجیتال نیز پرداخته است. در واقع، این پژوهش با استفاده از رویکردهای جامع‌تر و چارچوب‌های تحقیقاتی گسترده‌تر، به تکمیل یافته‌های مطالعات پیشین کمک می‌نماید. در مقایسه با پژوهش Qian et al (2021) که به بررسی تصاویر مقصد گردشگری سیاه پرداخته‌اند، این پژوهش به طور خاص به بررسی انگیزه‌های روان‌شناختی، ابعاد اخلاقی و تأثیرات فناوری دیجیتال می‌پردازد. Qian et al (2021) نشان دادند که تصاویر مقصد مشتمل بر ابعادی مانند یادبود، آموزش و اوقات فراغت است، اما این پژوهش با تمرکز بر شکاف‌های پژوهشی و موضوعات نوظهور، این ابعاد را به صورت دقیق‌تری تحلیل کرده است. از طرف دیگر، نتایج پژوهش Fabros et al (2023) نشانگر آن است که گردشگران به علت علاقه به آموزش، کنجکاوی و تجربیات منحصر به فرد به مقاصد سیاه جذب می‌شوند. این یافته با نتایج پژوهش حاضر همخوانی دارد، در عین حال، این پژوهش با استفاده از تحلیل علم‌سنجی، به شناسایی دقیق‌تر شکاف‌های پژوهشی و موضوع‌های نوظهور پرداخته است.

بر اساس تحلیل داده‌ها، تحقیقات موجود در حوزه گردشگری سیاه عمدتاً بر رویدادهای خاص متمرکز هستند و از مقایسه بین مقاصد مختلف غفلت نموده‌اند. همچنین، گردشگری سیاه تنها به عنوان یک پدیده تفریحی یا آموزشی شناخته نمی‌شود، بلکه به عنوان یک پدیده چندبعدی که شامل ابعاد اخلاقی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی است، مطرح می‌شود. این امر از ادعای نیاز به رویکردهای جامع‌تر و چارچوب‌های تحقیقاتی گسترده‌تر، پشتیبانی می‌کند و نشان می‌دهد که مدیریت گردشگری سیاه باید تمامی این ابعاد را در نظر بگیرد. پژوهش حاضر به این سوال پاسخ داده است، چه شکاف‌هایی در تحقیقات موجود در حوزه گردشگری سیاه وجود دارد و چگونه می‌توان از موضوعات نوظهور برای توسعه پژوهش‌های آینده در این حوزه استفاده نمود؟. این حوزه با شکاف‌های مهمی از جمله کمبود تحقیقات کیفی، ابعاد اخلاقی، اثرات زیست‌محیطی و نقش فناوری دیجیتال

مواجهه است. از طرف دیگر، موضوعات نوظهوری مانند گردشگری سیاه در عصر دیجیتال، اثرات تغییر اقلیم، سلامت روان، حقوق انسانی و شهرنشینی، به عنوان زمینه‌های پژوهشی آینده‌شناسایی شده‌اند. بر مبنای این یافته‌ها، گردشگری سیاه به عنوان یک پدیده چندبعدی، متشکل از ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی، نیازمند رویکردهای جامع‌تری برای مدیریت آن می‌باشد. از لحاظ نظری، این پژوهش به درک عمیق‌تر از تحولات مفهومی و ساختار دانش در حوزه گردشگری سیاه کمک می‌نماید. شناسایی شکاف‌های پژوهشی و موضوعات نوظهور، زمینه‌های جدیدی را برای توسعه دانش در این حوزه فراهم می‌آورد. از لحاظ عملیاتی، این نتایج می‌تواند برای برنامه‌ریزان گردشگری و سیاست‌گذاران در شناسایی ابعاد مهم و اتخاذ سیاست‌های مبتنی بر شواهد علمی مفید باشد. به عنوان مثال، توجه به ابعاد اخلاقی و اثرات زیست‌محیطی می‌تواند به توسعه چارچوب‌های مدیریتی پایدار کمک نماید.

با وجودی که جامعه آماری پژوهش حاضر مبتنی بر منابع انگلیسی‌زبان پایگاه اسکوپوس بوده است، اما یافته‌های حاصل از تحلیل علم‌سنجی، چارچوبی برای واکاوی ظرفیت‌های گردشگری سیاه در ایران نیز ارائه می‌دهد. ایران با پیشینه‌ای مملو از رویدادهای تاریخی، جنگ‌ها، فجایع طبیعی و اماکن مرتبط با رنج، شهادت و ایثار، دارای پتانسیل بالایی برای توسعه این نوع گردشگری است. بر اساس خوشه‌های هشت گانه شناسایی شده در این پژوهش، می‌توان ظرفیت‌های ایران را در چهار محور اصلی به شرح زیر تحلیل نمود:

الف) گردشگری تاریخی و فاجعه‌محور (خوشه نخست): حافظه جمعی و میراث فرهنگی: ایران دارای مکان‌های متعددی مرتبط با جنگ تحمیلی هشت ساله (مانند خرمشهر، پلایه، شلمچه، هویزه)، زلزله‌های تاریخی (مانند بم، رودبار، طبس، سرپل ذهاب)، و اماکن یادبود شهدا و ایثارگران است که می‌توانند در چارچوب مفاهیم «حافظه جمعی»، «میراث فرهنگی» و «بزرگداشت» مورد واکاوی قرار گیرند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که پژوهش‌های داخلی می‌توانند با تمرکز بر ابعاد عاطفی، آموزشی و هویت‌ساز این مقاصد، به غنای ادبیات بومی کمک نمایند. برای مثال، مطالعه تطبیقی بین یادمان‌های دفاع مقدس در ایران و موزه‌های جنگ در سایر کشورها می‌تواند الگوهای مدیریتی جدیدی را ارائه دهد.

ب) ابعاد روان‌شناختی و اجتماعی (خوشه دوم): انگیزه‌ها و عواطف گردشگران ایرانی: بازدید از مقاصد مصداق گردشگری سیاه در ایران، به خصوص برای نسل جوان، می‌تواند بستری جهت درک عمیق‌تر از تاریخ معاصر، تقویت هویت ملی و پردازش عواطف جمعی فراهم آورد. پژوهشگران ایرانی می‌توانند با بهره‌گیری از روش‌های کیفی (مانند پدیدارشناسی، نظریه زمینه‌ای)، انگیزه‌های منحصربه‌فرد گردشگران داخلی را در این مقاصد شناسایی و تحلیل نمایند. مفاهیمی چون «نوستالژی»، «ترس»، «کنجکاوی» و «سوگواری» که در ادبیات جهانی مطرح شده‌اند، نیازمند بومی‌سازی در بافت فرهنگی-مذهبی ایران هستند.

ج) گردشگری سیاه و محیط زیست (خوشه سوم): پایداری و آلودگی نوری: بسیاری از مقاصد مرتبط با فجایع طبیعی در ایران (مانند مناطق زلزله‌زده بم یا روستاهای متروکه) همزمان با چالش‌های زیست‌محیطی مواجه‌اند. یافته‌های این پژوهش می‌تواند به برنامه‌ریزان کمک نماید تا با تلفیق ابعاد «پایداری»، «اکوتوریسم» و «آلودگی نوری»، راهکارهایی برای مدیریت پایدار این مقاصد تدوین نمایند. برای مثال، در مناطق کویری ایران که پتانسیل بالایی برای «گردشگری نجومی» دارند، مدیریت آلودگی نوری می‌تواند همزمان به حفاظت از آسمان شب و ارتقای تجربه بازدیدکنندگان از مقاصد گردشگری سیاه کمک نماید.

د) فناوری دیجیتال و تجربه مجازی (خوشه چهارم): واقعیت مجازی و هوش مصنوعی: با توجه به محدودیت‌های دسترسی فیزیکی به برخی مقاصد، بهره‌گیری از واقعیت مجازی، واقعیت افزوده و هوش مصنوعی برای شبیه‌سازی تجربیات بازدید از مقاصد سیاه ایران (مانند موزه‌های دفاع مقدس، بازسازی صحنه‌های جنگ یا زلزله) می‌تواند به عنوان یک راهکار نوین مورد توجه قرار گیرد. این فناوری‌ها نه تنها امکان دسترسی جهانی به این تجربیات را فراهم می‌کنند، بلکه می‌توانند از فشار گردشگری فیزیکی بر اکوسیستم‌های حساس بکاهند. بر این اساس، چارچوبی چهاربعدی برای تحلیل ظرفیت‌های گردشگری سیاه در ایران پیشنهاد می‌گردد:

❖ بعد تاریخی-فرهنگی: تحلیل نقش رویدادهای تاریخی (جنگ، زلزله، انقلاب) در

شکل‌گیری حافظه جمعی و هویت ملی.

- ❖ بعد روان‌شناختی-عاطفی: واکاوی انگیزه‌ها، عواطف و تجربیات ذهنی گردشگران ایرانی در مقاصد سیاه.
- ❖ بعد زیست‌محیطی-پایداری: ارزیابی اثرات گردشگری سیاه بر اکوسیستم‌های محلی و تدوین راهکارهای مدیریت پایداری.
- ❖ بعد فناوریانه-دیجیتال: بررسی پتانسیل فناوری‌های نوین در ایجاد تجربه‌های مجازی و ارتقای دسترسی به مقاصد سیاه.
- مهم‌ترین پیشنهادها برای پژوهش‌های آینده عبارت‌اند از:
- ❖ انجام مطالعات تطبیقی بین مقصدهای سیاه ایران و سایر کشورهای منطقه (مانند عراق، ترکیه، ارمنستان).
- ❖ بررسی ابعاد اخلاقی و فرهنگی مدیریت مقاصد مرتبط با شهادت و ایثار در ایران با توجه به بافت مذهبی-فرهنگی.
- ❖ واکاوی نقش رسانه‌های دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی در بازنمایی رویدادهای تاریخی ایران برای گردشگران داخلی و خارجی.
- ❖ تحلیل تأثیر گردشگری سیاه بر اقتصاد محلی در مناطق کمتربرخوردار ایران (مانند مناطق مرزی یا زلزله‌زده).
- ❖ مطالعه انگیزه‌های گردشگران خارجی برای بازدید از مقاصد سیاه ایران و موانع ادراک شده.
- مهم‌ترین پیشنهادهای برای سیاست‌گذاران عبارت‌اند از:
- ❖ تدوین خط‌مشی‌های مدیریتی برای کاهش اثرات منفی گردشگری سیاه بر محیط زیست.
- ❖ تقویت چارچوب‌های اخلاقی برای مدیریت و برنامه‌ریزی گردشگری سیاه.
- ❖ استفاده از فناوری‌های دیجیتال به عنوان روش جایگزین برای کاهش تأثیرات منفی گردشگری فیزیکی.

تعارض منافع

نویسندگان تعارض منافع ندارند.

❖ ORCID

 <http://orcid.org/0000-0001-7548-9355>

 <http://orcid.org/0000-0002-1043-2996>

References

- Assylkhanova, A., Mussina, K., Nagy, G., Nassanbekova, S., Kenzhin, Z., & Boros, L. (2025). The Potential for Dark Tourism in Kazakhstan: An Overview of the Former Concentration Camps. *Tourism and Hospitality*, 6(1), 9. <https://doi.org/10.3390/tourhosp6010009>.
- Assylkhanova, A., Nagy, G., & Boros, L. (2025a). Exploring ALZHIR Through Dark Tourism Lenses: Representations, Commemoration and Emotions. *Tourism and Hospitality*, 6(4), 220. <https://doi.org/10.3390/tourhosp6040220>.
- Batumalai, T., & Kocourek, A. (2024). Exploring Dark Tourism: Cognitive and Affective Perceived Value on Destination Image in Czech Republic. *European Journal of Hospitality and Tourism Research*, 12(1), 67-82. [doi: https://doi.org/10.37745/ejht.2013/vol12n16782](https://doi.org/10.37745/ejht.2013/vol12n16782).
- Blom, T. (2000). Morbid tourism - a postmodern market niche with an example from Althorp. *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 54(1), 29-36. <https://doi.org/10.1080/002919500423564>.
- Cruz, R. G. (2014). *Tourism planning and development*. Philippine Rex Bookstore, Inc.
- Dotong, E. (2025). Exploring Tourist Motivations and Experiences in Cemetery Tourism: A Study of Dark Tourism in the Philippines. *American Journal of Tourism and Hospitality*, 3(1), 24-30. [DOI:10.54536/ajth.v3i1.4181](https://doi.org/10.54536/ajth.v3i1.4181).
- Fabros, M. G. M., Lopez, E. L. F., & Roma, M. N. (2023). Dark tourism in the Philippine context: Indicators, motivations, and spectrum. *Social Sciences & Humanities Open*, 7(1), 100452. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2023.100452>.
- Foley, M., & Lennon, J. J. (1996). JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 198-211. <https://doi.org/10.1080/13527259608722175>.
- Huang, H-C. (2024). Exploring Tourist Experiences at Dark Tourism Sites in Taiwan: Motivations, Emotional Responses, and Satisfaction Analysis.

- International Journal of Research Publication and Reviews*, 5(8), 2401-2405. [Doi : https://doi.org/10.55248/gengpi.5.0824.2148](https://doi.org/10.55248/gengpi.5.0824.2148).
- Iliev, D. (2020). Consumption, motivation and experience in dark tourism: a conceptual and critical analysis. *Tourism Geographies*, 23(5–6), 963–984. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1722215>
- Isaac, R. K., & Çakmak, E. (2016). Understanding the motivations and emotions of visitors at Tuol Sleng Genocide Prison Museum (S-21) in Phnom Penh, Cambodia. *International Journal of Tourism Cities*, 2(3), 232–247. <https://doi.org/10.1108/IJTC-06-2016-0014>.
- Jiang, Q., & McCabe, S. (2023). Exploring fundamental motives of tourists visiting dark tourism sites. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 28(6), 610–624. <https://doi.org/10.1080/10941665.2023.2255313>.
- Kennell, J., & Powell, R. (2020). Dark tourism and World Heritage Sites: a Delphi study of stakeholder perceptions of the development of dark tourism products. *Journal of Heritage Tourism*, 16(4), 367–381. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2020.1782924>.
- Khaydarova, L., & Isheryakova, J. (2022). Dark tourism: Understanding the concept and the demand of new experiences. *Asia Pacific Journal of Marketing and Management Review*, 11(01), 59–63. [B2n.ir/bq1913](https://doi.org/10.1108/APJMR-01-2022-0013).
- Kunwar, R. R., & Karki, N. (2022). Dark Tourism: Understanding the Concept and Recognizing the Values. *Journal of APF Command and Staff College*, 2(1), 42-59. [DOI:10.3126/japfsc.v2i1.26731](https://doi.org/10.3126/japfsc.v2i1.26731).
- Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275–301. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.01.011>.
- Magano, J., Fraiz-Brea, J. A., & Leite, Â. (2022). Dark tourists: Profile, practices, motivations and wellbeing. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), 12100. <https://doi.org/10.3390/ijerph191912100>
- Martini, A., & Buda, D. M. (2018). Dark tourism and affect: framing places of death and disaster. *Current Issues in Tourism*, 23(6), 679–692. <https://doi.org/10.1080/13683500.2018.1518972>.
- Millán, M.G.D., Millán Vázquez de la Torre, M.G., & Hernández Rojas, R. (2021). Dark Tourism in Southern Spain (Córdoba): An Analysis of the Demand. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18, 2740. <https://doi.org/10.3390/ijerph18052740>.
- Panayidou, C., Christou, P., & Saveriades, A. (2024). Dark tourism development in a leisure destination: The perceptions of the local community in Cyprus. *Journal of Heritage Tourism*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2024.2328721>.
- Pereira, T., Pereira, M. L., & Limberger, P. F. (2022). Dark tourism: analysis of the relationship between motivations, experiences, and benefits of

- visitors at Recoleta Cemetery, Argentina. *Revista Brasileira de Pesquisa em Turismo*, São Paulo, 16(2022), e-2493, DOI: <https://doi.org/10.7784/rbtur.v16.2493>.
- Qian, L., Zheng, C., Wang, J., Sanchez, M. D. L.A. P., Lopez, E. P., & Li, H. (2021). Dark tourism destinations: The relationships between tourists' on-site experience, destination image and behavioural intention. *Tourism Review*, 77(2), 607-621. <https://doi.org/10.1108/TR-08-2020-0360>.
- Rojek, C. (1993). *Fatal Attractions*. In: *Ways of Escape*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230373402_5.
- Seaton, A. V. (1996). Guided by the Dark: From Thanatopsis to Thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2 (4), 234-44. <https://doi.org/10.1080/13527259608722178>.
- Sharma, N., & Martini, A. (2024). Dark tourism geographies: ontological, epistemological and axiological perspectives. *Tourism Geographies*, 27(3-4), 589-598. <https://doi.org/10.1080/14616688.2024.2319103>.
- Stone, P. R. (2012). Dark tourism and significant other death: Towards a model of mortality mediation. *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1565-1587. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.04.007>.
- Stone, P. (2013). Dark tourism scholarship: A critical review. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 7(3), 307-318. <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-06-2013-0039>.
- Stone, P., & Richard, S. (2008). Consuming Dark Tourism: A Thanatological Perspective. *Annals of Tourism Research* 35 (2), 574-95. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2008.02.003>.
- Wang, J., & Luo, X. (2018). Local community perceptions of disaster tourism: The case of L'Aquila, Italy. *Current Issues in Tourism*, 21(14), 1569-1585. [doi:10.1080/13683500.2016.1157141](https://doi.org/10.1080/13683500.2016.1157141).
- Wight, A. C., Podoshen, J. S., Wyatt, B., & Lennon, J. (2025). Rethinking dark tourism: practitioner perspectives, and future research directions. *Tourism Recreation Research*, 1-14. <https://doi.org/10.1080/02508281.2025.2521277>.
- Wyatt, B., Leask, A., & Barron, P. (2023). Re-enactment in lighter dark tourism: An exploration of Re-enactor tour guides and their perspectives on creating visitor experiences. *Journal of Travel Research*, 63(2), 496-516. <https://doi.org/10.1177/00472875221151074>.
- Zerva, K. (2021). Dark tourism on Netflix: From place to person dependent. *Tourism Management Perspectives*, 38(3), 100823. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2021.100823>.
- Zheng, C., Zhang, J., Qiu, M., Guo, Y., & Zhang, H. (2019). From mixed emotional experience to spiritual meaning: learning in dark tourism

places. *Tourism*

Geographies, 22(1),

105–126.

<https://doi.org/10.1080/14616688.2019.1618903>.

آلاء الشار

آماره انتشار